

УДК 316.62

Є.Головаха,
доктор філософських наук

СОЦІАЛЬНИЙ ЦИНІЗМ І АНОМІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЗАГАЛЬНА ДИНАМІКА І ОСТАННІ ЗМІНИ

Стаття містить результати аналізу динаміки показників соціального цинізму в умовах аномії. Наводяться дані, отримані за допомогою методик вимірювання індексів цинізму, аномії, тривожності. Розглянуті фактори зниження цинізму після останніх соціально-політичних змін в українському суспільстві.

Статья содержит результаты анализа динамики показателей социального цинизма в условиях аномии. Приводятся данные, полученные с помощью методик измерения индексов цинизма, аномии, тревожности. Рассмотрены факторы снижения цинизма после последних социально-политических изменений в украинском обществе.

The paper contains results of analysis of the dynamics in the indicators of social cynicism under conditions of anomie. The data herein presented were obtained by procedures of measuring the indices of cynicism, anomie and anxiety. Besides, the factors favorable for decrease of cynicism after the recent socio-political changes in Ukrainian society are also examined.

Ключові слова: цинізм, аномія, тривожність, індекс, українське суспільство.

Ключевые слова: цинизм, аномия, тревожность, индекс, украинское общество.

Keywords: cynicism, anomie, anxiety, index, Ukrainian society.

В одному з перших репрезентативних для дорослого населення України соціологічних досліджень (квітень 1992 р.), яке Наталія Паніна розглядала як апробацію програми та інструментарію моніторингу Інституту соціології НАН України, вона використала адаптовану та апробовану в попередніх опитуваннях шкалу соціального цинізму.

Шкала цинізму є додатковою шкалою Міннесотського багатопрофільного особистісного опитувальника (ММРІ). Індекс цинізму відтворює міру зневажливого ставлення до загальноприйнятих цінностей і норм, а також до людей у цілому. Поширення соціального цинізму в пострадянському суспільстві Н.Паніна вважала наслідком руйнації ціннісно-нормативної системи, реакцією масової свідомості на аномію. Цинізм дає змогу краще адаптуватися до нестабільного суспільства, оскільки принципове заперечення будь-яких норм, властиве цинічному погляду на соціальну дійсність, запобігає розпачу в ситуаціях, де людина не бачить норм поведінки, до яких варто було б пристосовуватися: “Цинізм як ненормативна реакція на аномію може розглядатися в якості певного типу ціннісно-нормативної підсистеми. Однак шлях розвитку даної підсистеми досить безперспективний, навіть якщо в якості основної мети декларується побудова демократичного суспільства, оскільки демократичні інститути будуються не тільки і навіть не стільки на декларації цілей, скільки на формуванні демократичних засобів досягнення поставлених цілей” [1, с. 139]. Пострадянська деінституціоналізація у політичній, економічній і соціальній сферах життя суспільства зумовлювала високий рівень аномії, яка супроводжувалася масовою деморалізацією і поширенням уявлень про аморальність кожного, хто знаходив шляхи до досягнення особистого успіху. Нефективність нових економічних і політико-правових інститутів відтворювала в суспільстві стан аномії, який, своєю чергою, підживлював поширення соціального цинізму.

І це зрозуміло, виходячи з накопиченого досвіду вивчення цинізму як морально-психологічного феномену, визначальним чинником якого насамперед є деструктивна спрямованість активності особистості, що формується під впливом розчарування людини у своєму оточенні, нереалізованості, відчуженості від інших та відсутності можливостей задоволення екзистенціальних потреб [2, с.145]. Саме такі чинники, які супроводжують стан масової аномії,

потужно впливали на свідомість у перші роки соціальних змін, коли люди масово втрачали звичні соціальні позиції, можливості задоволення нагальних соціальних потреб та відчуття упевненості у майбутньому.

Громадяни України дедалі частіше погоджувалися з судженнями, що характеризують більшість людей як безчесних, непорядних і таких, хто не заслуговує на довіру. Саме такі судження використовуються при вимірюванні індексу соціального цинізму. У таблиці 1 наведено відсоток громадян України, ладних погодитися зі справедливістю подібних суджень, пов'язаних із оцінкою моральних чеснот більшості людей.

Основним наслідком поширення у суспільстві соціального цинізму було руйнування основ соціальної довіри, поваги та відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми. По суті, це означало руйнування соціального капіталу, який є вирішальним фактором зростання суспільного добробуту та перспективи сталого розвитку соціуму. Та й про який соціальний капітал можна було говорити в державі, більшість громадян якої схильні були відкрито погоджуватися з судженнями, котрі характеризують більшість людей як безчесних, непорядних і таких, що не заслуговують на довіру. Не важко помітити, що для більшості дорослого населення України характерною є позиція недовіри до людей, підозри у нечесності та здатності обманювати задля вигоди. І тут не настільки важливо, що судження ці переважно є не самозвітом, а характеристикою більшості оточуючих. Оцінка більшістю більшості насправді означає громадську самооцінку. І ця самооцінка засвідчувала формування в Україні феномену "аморальної більшості". Розкриттю сутності та соціальних наслідків цього феномену присвячена окрема стаття [3]. Інтегральним кількісним показником його поширення у суспільстві є індекс цинізму, вимірювання якого у моніторингових опитуваннях 1990-х років засвідчило помітне підвищення загального рівня соціального цинізму (рис.).

Період певної адаптації до нових умов життя супроводжувався не надто суттєвим, але статистично значущим

Розділ перший

Таблиця 1

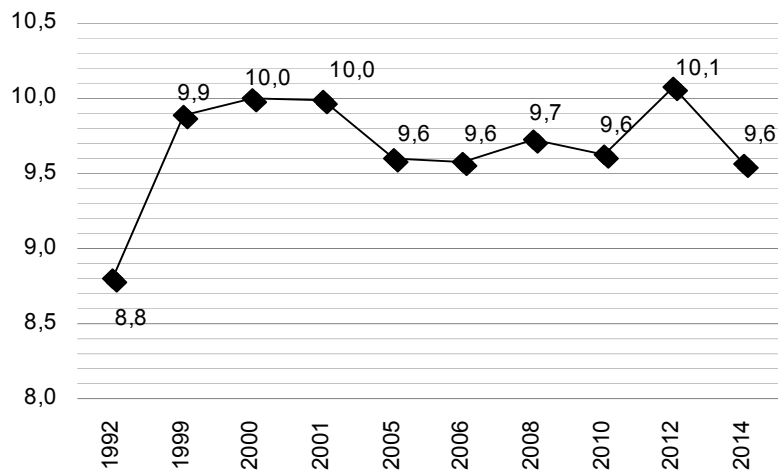
Відсоток громадян України, які погоджуються з судженнями, використаними у методиці вимірювання соціального цинізму в опитуваннях 1992–2014 рр.

Судження	1992	2000	2012	2014
Нікому не довіряти – найбезпечніше	46,7	52,0	56,6	53,9*
Вважаю, більшість людей ладні на нечесний вчинок задля вигоди	58,8	70,8	70,6	64,8**
Я вважаю, що більшість людей здатні на обман, аби просунутися по службі	60,6	80,4	78,0	74,2**
Думаю, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей	60,3	69,3	68,3	65,1*
Більшість людей у душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим	53,2	59,4	63,9	54,4**

Розбіжності даних 2012 та 2014 рр. є статистично значущими: * – на рівні 0,05, ** – на рівні 0,01.

зниженням показника соціального цинізму (з 2001 до 2005), далі спостерігалася стабілізація (2005–2010) і новий сплеск 2012 р. Зміна показників 2010 та 2012 рр. була не надто суттєвою (хоча й статистично значущою на рівні 0,05), але вже тоді очевидним був той факт, що з приходом до влади В.Януковича відвертий цинізм правлячого клану супроводжувався підвищенням рівня масового цинізму, і надії на позитивні інституціональні зміни відкладаються на довгі роки, враховуючи і узурпацію владних повноважень президентською командою, і її налаштованість на перемогу в наступних виборах будь-якими засобами.

Не випадково ініціаторами й найактивнішими учасниками Євромайдану були представники тих соціально-демографічних груп населення, які мали нижчі рівні соціального цинізму. Так, опитування учасників Євромайдану, яке було проведено 7–8 грудня 2013 р. Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” та Київським міжнародним інститутом соціології (усього було опитано 1037 респондентів за методикою, яка забез-

Рисунок. Зміни індексу цинізму, розрахованого для дорослого населення України, 1992–2014 рр. (шкала 0–14)

печувала випадкову вибірку учасників Майдану), засвідчило, що на Євромайдані переважали кияни і люди з вищою освітою [4]. Серед представників різних регіонів України найчисельнішою групою були мешканці Західної України. Саме серед цих груп спостерігався найнижчий рівень соціального цинізму порівняно з представниками відповідних соціально-демографічних категорій населення: якщо середнє значення індексу цинізму по Україні становило 9,6, то у киян – 8,3 (розбіжності значущі на рівні 0,01), у людей з вищою освітою – 9,4 (значущі на рівні 0,1), у мешканців Заходу України – 9,0 (значущі на рівні 0,01).

Про нижчий рівень цинізму учасників Євромайдану порівняно з іншими громадянами України свідчать і дані моніторингово опитування: серед тих, хто відзначив, що брав участь в акціях на Євромайдані, індекс цинізму становить 8,2, серед тих, хто допомагав мітингувальникам – 8,9, а серед тих, хто не брав участі, – 9,7 (відмінності між першими двома та останнім показниками значущі

на рівні 0,01). Отже, Революція гідності як узагальнююча назва для соціального протесту і подальшої зміни влади має не тільки метафоричний сенс. Людська гідність і має протистояти соціальному цинізму, який допомагає людині пристосуватися до ситуації інституціональної невизначеності та аномії, але позбавляє її перспективи жити в сучасному правовому та демократичному суспільстві. Таку перспективу бачать для себе насамперед найменш цинічні люди, які вважають, що вони залишились у виграші внаслідок падіння режиму Януковича (*табл. 2*).

Згідно з даними таблиці привертають увагу навіть ті, хто відчуває себе в безперечному програші, мають нижчий показник цинізму порівняно з тими, хто не може визначитися. У цьому полягає велика проблема суспільства, де політична і моральна невизначеність властива значній частині населення, оскільки шлях, який можуть обрати люди з невизначеними орієнтаціями, може залежати від випадкових чинників та збігу обставин. Цинічна позиція базується насамперед на підозрілому ставленні до людей, на недовірі до їх можливості бути чесними і порядними у своєму бажанні змінити суспільство. І це зрозуміло, якщо врахувати, що цинізм корелює з аномійною деморалізованістю (коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона між індексами цинізму й аномії становить 0,43). І якщо люди, які відчувають себе у виграші внаслідок падіння режиму Януковича, мають нижчий показник цинізму порівняно з тими, хто у програші або не визначився, то ще показовішою є залежність відчуття “виграшу–програшу” від аномійної деморалізованості (*табл. 3*).

Наведені дані свідчать, що уявлення про режим Януковича як перешкоду на шляху самореалізації в суспільстві властиве менш цинічним і деморалізованим громадянам України. Ці люди ініціювали зміну влади, на них наразі і головна відповідальність за можливість реальних соціальних змін на шляху побудови суспільства, яке б варто було тих жертв і втрат, що супроводжують суспільні зміни останнього часу. На цьому шляху доведеться долати стан

Таблиця 2
Значення Індексу цинізму залежно від того, у виграші чи у програвші відчують себе громадяни України внаслідок падіння режиму Януковича

Варіанти відповіді	Кількість респондентів	Індекс цинізму (шкала 0–14)	Стандартне відхилення
Безперечно, у виграші	380	8,93	3,71
Скоріше у виграші	340	9,27	3,73
Важко сказати, у виграші чи ні	739	9,94	3,31
Скоріше у програвші	186	9,91	3,05
Безперечно, у програвші	122	9,66	3,33

суттєвого підвищення рівня тривожності населення (відмінності між значеннями індексу тривожності 2012 і 2014 рр. значущі на рівні 0,01), яке позитивно корелює з індексами цинізму (на рівні 0,05) і аномії (на рівні 0,01). Це означає, що подальше зростання рівня тривожності може змінити тенденцію зниження показників цинізму і аномії на протилежну, якщо до зростання рівня тривожності буде додаватися розчарування більшості людей у подальших наслідках революційних змін в українському суспільстві.

Таблиця 3
Значення Індексу аномії залежно від того, у виграші чи у програвші відчують себе громадяни України внаслідок падіння режиму Януковича

Варіанти відповіді	Кількість респондентів	Індекс аномії (шкала 0–18)	Стандартне відхилення
Безперечно, у виграші	381	11,22	4,52
Скоріше у виграші	347	12,01	4,63
Важко сказати, у виграші чи ні	741	13,49	3,31
Скоріше у програвші	185	13,07	4,09
Безперечно, у програвші	121	14,12	3,29

Література

1. Панина Н.В. Образ жизни и психологическое состояние населения Украины в условиях перехода от тоталитаризма к демократии / Н.В.Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. Т. 2: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / [сост. и ред. Е.И.Головахи]. – К. : Факт, 2008. – С. 9–176.
2. Попов Л.М. Цинизм в этической психологии личности / Л.М.Попов, П.Н.Устин // Образование и саморазвитие. – 2006. – №1. – С. 143–148.
3. Головаха Є. Феномен “аморальної більшості” в українському суспільстві / Є.Головаха // Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2002. – С.460–468.
4. Майдан–2013: хто стоїть, чому і за що? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/mogjorjghoeoj.htm>